

İNGİLİZ TEĞMEN KITCHENER VE BİNBAŞI WARLOW'IN İZMİT KONSOLOSLUKLARI 1879-1882

Musa ŞAŞMAZ*

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Anadolu'da Ermenilerin durumunu düzeltmek ve onları Kürt ve Çerkezlere karşı korumak amacıyla İngiltere Anadolu'nun önemli merkezlerine askerî konsoloslar göndermiştir. Bu konsoloslardan ilki Yüzbaşı Trotter olup 8 Ekim 1878 tarihinde Erzurum'a gelmiştir. Onu, yardımcı olarak, Yüzbaşı William Everett 2 Eylül 1879'da takip etmiştir. Erzurum Konsolosluğu'na bağlı Van'a Emlius Clayton yardımcı konsolos olarak atanmış olup bu kişi de 7 Temmuz 1879 tarihinde Van'a gelmiştir. Yerel Ermenilerden Thomas Boyacıyan 24 Temmuz 1879'da Diyarbakır'a atanmıştır.

Bunların haricinde Anadolu'ya Anadolu Genel Konsolosu olarak General Wilson (24 Temmuz 1879) atanmış ve bu genel konsolosun emri altına da değişik şehirlerde konuşlanmak üzere yardımcı konsoloslar verilmiştir. Wilson'ın emri altında Kayseri'ye Yüzbaşı Cooper (12 Temmuz 1879), Konya'ya Stewart (28 Haziran 1879), Bursa'ya Teğmen Chermside, tayin edilmişlerdir. Chermside'in Bursa'ya gelememesi üzerine Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'ndeki yerlere, özellikle İzmit, Adapazarı ve Kastamonu taraflarında konsolosluk yapmak üzere Teğmen Horatio Kitchener 27 Ağustos 1879-Picton Warlow 15 Mayıs 1880 isimli bir kişi konsolos olarak gönderilmiştir. Chermside ise Anadolu ve Suriye gibi yörelerde dolaşım raporlar hazırlamıştır.

1879 yılı içinde Anadolu'da Wilson'un emrinde çalışacak yardımcı konsoloslardan olan Teğmen Horatio Kitchener 4 Ocak 1871 teğmen rütbesiyle kraliyet mühendisi olarak İngiliz Ordusu'na katılmıştır. 1874 ile 1878 yılları arasında Filistin'de, 14 Eylül 1878 ile 22 Temmuz 1879 tarihleri arasında ise Kıbrıs'ta veri toplama çalışmaları yapmıştır. Kitchener, 26 Haziran 1879'da ise Anadolu'da Adapazarı ve İzmit yöresinde yardımcı konsolosluk yapmak üzere tayin edilmiştir.¹ Çok fazla bir zaman harcamadan Ağustos ayının ikinci yarısında İstanbul'a gelmiş ve burada İngiliz Büyükelçisi Austen Henry Layard ile görüşüp ondan konsolosluk mahallinde yapılması gerekenler hakkında talimat almıştır. 27 Ağustos 1879 günü konsolosluk yapacağı İzmit ve Adapazarı'na gelmiştir. İzmit Konsolosluğu'ndan da 24 Şubat 1880 tarihinde ayrılmıştır. Kitchener İstanbul'da iken Büyükelçi Layard,

* Prof. Dr., Niğde Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu'nda öğretim üyesi. e-mail: musasasmaz@hotmail.com
1 Salisbury'den Layard'a, no 53, 4 Temmuz 1879, FO 78/2975; Hertslet, *Foreign Office List 1882*, s. 129 ve Hertslet, *Foreign Office List 1885*, s. 131-2. Kitchener'in biyografi ve yaptığı faaliyetler hakkında ise bakınız, George Arthur, *Life of Lord Kitchener*, 3 Cilt, Londra 1920; Trevor Royle, *The Kitchener Enigma*, Londra, 1985 ve Philip Magnus, *Kitchener: Portrait of an Imperialist*, New York, 1968.

Ermeni Papazı Stefan'a bir mektup yazmış ve bu mektubu Kitchener'den ona götürmesini istemiştir. Zaten Stefan da İzmit'te Kitchener'i karşılayanlar arasındadır. Mektubu ona teslim ettikten sonra beraberce kolkola Adapazarı'na kadar yolculuk etmişlerdir. Kitchener'in konsolosluk mahalline gelişi, Wilson'ın Sivas'a, Cooper'ın Kayseri'ye, Clayton'un Van'a girişinden farklı değildir. Kitchener de şehrin dışında, Ermeni, Rum ve Protestan cemaatleri ileri gelenleri tarafından sanki muzaffer bir komutan gibi karşılanmıştır. Şehre girişte yol kenarlarında halk sıra olmuş biçimde konsolosun gelişi izlenmiştir. Karşılayanlar arasında Türklerin de olduğu ifade edilse bile bunların sayıları çok fazla olmasa gerektir. Türkler olsa bile konsolosun gelişini kutlamak için değil sadece bu gelişeyi seyretmişlerdir. İzmit Mutasarrıflığı'nda bulunan halkın özellikle Hıristiyanların en fazla şikâyet ettikleri konu, bu bölgeye yerleştirilen Çerkezlerin yağma ve talan hareketleri hakkındaydı. Bu konuyla alakalı diğer bir sorun da Kafkasya ve alkanlardan gelen muhacirlerin yerleştirmesiydi.

Kitchener'in 1879 yılında toplam 9 ve Anadolu'dan ayrıldığı 24 Şubat 1880 tarihine kadar 3 olmak üzere toplam 12 rapor hazırlayıp İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'a gönderdiği görülmektedir.² İzmit ve Adapazarı'nda kaldığı 24 Şubat 1880 tarihine kadar 3 adet rapor yazmıştır. Bu raporlardan biri 23 Eylül 1879 ile 23 Ocak 1880 tarihleri arasında Bursa, Kastamonu, Sinop, Çankırı yörelerinde yaptığı gezinin ayrıntıları hakkındadır. Raporlardan biri de Kastamonu Vilayeti'nin yıllık ticaret raporudur. Diğer bir raporu ise Kastamonu Vilayeti'ndeki siyasi gelişmeler hakkındadır. 1880 yılının Ocak ayı ortasında Kitchener'e Kıbrıs'ta çalışması teklifi getirilmiş ve Kitchener de bu teklifi kabul etmiştir. Bunun üzerine Salisbury acil olarak onun Kıbrıs'a gönderilmesini Layard'dan istemiştir. Kastamonu ve civarındaki yerlere yaptığı geziden döndükten bir müddet sonra konsolosluga ait eşyaları alıp 24 Şubat 1880 günü İstanbul'a gelmiştir. Eşyaları İngiliz Büyükelçiliği'ne teslim etmiş, daha sonra da aynı gün de buradan Kıbrıs'a gitmiştir.³

Kitchener'in gönderdiği ilk raporlardaki bilgilere göre Adapazarı o zaman İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı bir kaza olup burada 2 bin Türk, 8 bin Ermeni, 1500 kadar Rum ve 300 kadar da Protestan bulunmaktadır.⁴ İzmit Mutasarrıflığı İstanbul'daki Şehir Emniyeti Mehmet Arif Paşa'nın emri altındadır. Adapazarı Kaymakamı önceden görevden alınmış olduğundan, o sırada bu kaymakamlığa bir teğmen vekâlet etmekte olup asaleten atanmak için de çok istekli olduğu beyan edilmiştir. Fakat bu kişinin halk tarafından sevilmediği ve onun Çerkezlerle gizli bir ilişki içinde olduğunu düşündüğü aktarmıştır.

İzmit Mutasarrıfı Feyzi Bey olup Kitchener onunla İzmit'te karşılaştığında ona Çerkezlerin İzmit ve Adapazarı'nda yaptıkları eşkıyalık ve yol kesmelerden bahsetmiştir. Feyzi Bey, buna cevap olarak kendisine de bu konuda şikâyetlerin yapıldığını duyduğunu, ancak bu tür hareketlerin olduğuna şahsen kendisinin inanmadığını Kitchener'e aktarmıştır. Kitchener, bu cevaptan sonra Feyzi Bey'in yönetiminden memnun kalmadığını raporuna eklemiştir. Bu kişinin idaresinde İzmit'in iyi yönetilmediğini ve Çerkezlerin yaptığı soygun, gasp, eşkıyalık ve yol kesme vesaire gibi olayların son bulmayacağını iddia etmiştir. Kitchener bu asayişsizliğin sona ermesi için Komiser İbrahim Bey ile görüştüğünü ve yetersiz olan kuvvetlerini kuvvetlendirmesi için İstanbul'dan yedek kuvvet talep etme konusunda ikna ettiğini belirtmiştir. İbrahim Bey'in Adapazarı'nda daha önce görev yapan kaymakam, kadı ve komiser gibi kişilerin Çerkez eşkıyalardan rüşvet alarak hapiste yatanları serbest bıraktıklarını iddia ettiğini öne sürmüştür. Rapora göre Çerkezler darp, öldürme ve

2 Kitchener'den Layard'a, 29 Ağustos 1879, FO 195/1239; Layard'dan Salisbury'ye, 2 Eylül 1879, Layard Papers Add MS 39153, s. 173.

3 Layard'dan Salisbury'ye, no 17 Consular, 25 Şubat 1880, FO 78/3111. Kitchener'in 1879 ve 1880 yılındaki raporları için bakınız, FO 195/1239 ve FO 195/1300.

4 Karpat'a göre 1881-1882 yılı nüfus sayımına göre Adapazarı Kazası'nda 40 bin Müslüman, 10.500 Ermeni, 2.500 Rum ve 300 Protestan bulunmaktadır. Kemal Karpat, *Ottoman Populations 1830-1914*, Wisconsin, 1985, s. 128-129.

eşkiyalık gibi olayları en fazla Adapazarı Kazası'nda çıkarmakta idiler. Burada bu çeşit olayları önleyecek ancak 20 piyade ve 16 süvari askeri vardı ve bu kadar asker ile de asayişi sağlamak imkânsızdır. Adapazarı ve çevresinde meydana gelen bu çeşit olayların sayısı on yıl öncesine göre hemen hiç de farklı değildi. Çerkezlerin göç ettikleri 1857 ile 1864 yıllarından sonra bu tür olaylar bu bölgede sürekli olagelmıştır. Kitchener'e göre bu olayların çıkmasını sağlayan Çerkez Aşireti'nin başındaki Kambulut isimli bir kişidir. Kitchener'e göre bu kişi tutuklanıp sürgüne gönderilmeden bu sıkıntının üstesinden gelinmesi de imkânsızdır. İstanbul'daki bir sarayda Kambulut'ın kızının birinin çok büyük bir nüfuzu vardır ve bu sayede Kambulut Adapazarı'nda birçok defa yakalanıp hapse atılmasına ve suçlu bulunmasına rağmen hapisten kurtarılmıştır. Çerkezlerin sürgüne gönderilmesi veya bunların tamamen silahsızlaştırılmasının bu sorunun çözümü için tek yol olabileceği Kitchener tarafından ileri sürülmüştür. Aslında Kitchener'in Adapazarı'ndaki Çerkezlerle karşı yaklaşım tarzı ile Van, Erzurum, Diyarbakır, Harput ve Sivas Vilayetleri'ne gönderilen İngiliz konsoloslarının Müslümanlara karşı yaklaşım tarzı arasında çok büyük bir benzerlik görülmektedir. Ermeni, Rum veya Protestanlara karşı sıkıntı çıkararak yerel güçleri mümkün olduğunca zayıflatmak için bu kişilerin ya hapse atılması, ya da sürgüne gönderilmesi teklif edilmiştir.

Adapazarı'nda ikamet eden Çerkez nüfusunu, Kitchener, 40-45 bin kişi olarak tahmin etmektedir. Çerkezler, 1860 yılında ilk defa buraya yerleştirilmeye başlanmışlardır. İlk geldiklerinde zararsız oldukları için onların yerel halk tarafından çok sevildikleri ifade edilmiştir. 1877-78 Savaşı öncesi bu Çerkezlerin sayısının 15-20 bin kadar kişi olmasına rağmen, bu sayı savaş sonunda Avrupa ve Suhumkale'den gruplar halinde gelenlerle beraber 40-45 bine çıkmıştır. Bunların arasında 6 bin kadar da Hıristiyan olduğu iddia edilmiştir. Ancak bunların çoğunun daha sonra geri Rusya'ya gönderildiği Kitchener tarafından öne sürülmüştür. Doğu ve Batı'dan Adapazarı'na gelip yerleşen silahlı Çerkez muhacirlerin at ve koyun hırsızlığı yaptıklarını, başkalarına ait bağ, bahçe ve tarlaları zorla ellerine geçirdiklerini, ayrıca çevredeki toplam Türk ve Hıristiyan (17 bin nüfuslu) köylerinde 50 kadar öldürme, sayısız yaralama ve birçok kez de kadınlara taciz fiillerini işlediklerini, Kitchener iddia etmiştir.

Çerkezlerde kölelik derecesine yakın oranda kabile beyine bağlılığın olduğu ileri sürülmüştür. Çerkez beyleri Çerkez kızlarını satın alıp İstanbul'daki paşalara satmakta idiler. Bu Çerkezlerin İstanbul'da böyle büyük bir oranda destek bulmalarına temel nedeni de bundan kaynaklanıyordu. Bu durum da Çerkezlerin kendi kendilerine büyük bir güven duymalarına sebep oluyordu. Bu durumdan dolayı olsa gerek ki Çerkezler yerel yöneticilere, mahkemedeki hâkimlere ve idare meclislerindeki üyelere meydan okuyabiliyorlar ve onları açıkça tehdit edebiliyorlardı. Kitchener'in ayrıntılı olarak Adapazarı'ndaki durumu ortaya koyan ilk raporunda halkın şikâyet ettikleri ve düzeltilmesini talep ettikleri konular Çerkez köylerine yakın yollarda askerî devriyelerin bulundurulması, böylece yolcuların korunması için fazla asker talep edilmesi, Çerkez beylerinin yanında köle olan Çerkezlerin serbest bırakılarak medeniyete doğru yönlendirilmeleri, bu yörede daimi olarak bir İngiliz Konsolosu'nun bulundurulması, jandarmanın yeniden organize edilmesi ve Hıristiyanların şahitliklerinin mahkemelerde kabul edilmesi şeklinde sıralanmakta idi.⁵

Kitchener 1879 yılının sonuna kadar 9 adet rapor hazırlayıp Büyükelçi Layard'a veya Genel Konsolos Wilson'a göndermiştir. Bu raporlarından ilkleri genelde Adapazarı'nda meydana gelen olaylara ve sonrakiler de Kastamonu ve Sinop'a aittir.⁶ Kitchener 23 Eylül'e kadar Adapazarı'nda kalmış ve daha sonra Kastamonu'ya geçmiştir.

5 Kitchener'den Layard'a, 29 Ağustos 1879, FO 195/1239; Layard'dan Salisbury'ye, 2 Eylül 1879, Layard Papers ADD MS, 39153, f 173 ve Turkey 4 (1880), no 21, s. 37-39.

6 Kitchener'in 1879 yılı raporları için bakınız, FO 195/1239 ve FO 881/4307.

Kitchener, 30 Ağustos 1879 günü Adapazarı Kazası'nda yaşayan Suhumkale muhacirlerinden bir grup delegeyi kabul etmiş ve onların şikâyetlerini dinlemiştir. Bu delege kendilerinin sayısının bu kazada 2 bin kadar olup Çerkez olmadıkları ve Abaza olduklarını ifade etmişlerdir. Bu Abazaların Rusların Suhumkale'ye doğru ilerledikleri sırada Osmanlı askerleri tarafından alınıp oradan Anadolu'ya getirildiklerini, 14 ay kadar yiyecek ve işlerinin temin edildiğini ve daha sonra kişi başına belirli bir para verildiğini ancak paranın değer kaybetmesi nedeniyle zor durumda olduklarını beyan etmişlerdir. Çocuklarının aç ve sefil olarak yiyecek için ağladıklarını, kalacak bir yerlerinin de olmadığını ve ağaçların altına yatıp kalktıklarını iddia etmişlerdir. Bu kişilerin asıl amacının kendi ülkeleri olan Kafkasya'ya geri dönmek olduğunu, çünkü orada kendilerinin kalacak evleri ile ekecek tarlaları bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu Abhaz delegesi kendi kabilesinden bir kısmının hırsız olduğunu kabul etmiş, ancak bu kötü yola aç olmalarından dolayı yönediklerini öne sürmüştür. Muhacirin Komiseri İbrahim Bey'e yiyecek vermesi için başvurduklarını ancak onun bu isteği İstanbul'a ilettiğini ve haber beklediğini söylediğini belirtmişlerdir. Bu sıkıntıların Kitchener'e anlatılmasının amacını ise er ya da geç en büyük amaçlarının Kafkasya'ya geri dönmek olduğunu, orada evleri, tarlaları ve akrabalarının bulunduğunu ve kendi kabilesinin büyük çoğunluğunun da Hıristiyan olduklarını beyan etmişlerdir. Hal böyle iken Rus Büyükelçisi'ne nasıl ulaşım izin alacaklarını bilmedikleri için Kitchener'e geldikleri ve ondan yardım beklediklerini ifade etmişlerdir. Bu toplantının sonunda eğer çoluk çocuklarının karınlarını doyurmalarını ve iyi bir mekânda kalmalarını sağlayacak iş imkânı temin edilirse, iyi bir tebaa olacaklarına dair söz vermişlerdir. Kitchener bu kişilerin sıkıntılarını Büyükelçi Layard'a aktarmıştır. Ondan, eğer bunlar Adapazarı'nda kalacaklarsa Babiâli'nin onlara söz verdiği gibi çalışacak iş ve kalacak yer temin etmesini, eğer Rusya'ya geri gitmeleri isteniyorsa, Rus Büyükelçisi'nden yardım istenerek bu kişilerin eski memleketleri olan Suhumkale'ye dönmeleri için izin koparılmasını istemiştir.⁷ 8 Eylül günü Abhaz temsilcisi istekleri ile herhangi bir gelişme olup olmadığını Kitchener'e sormuştur. Kitchener de Layard'a bu konu hakkında Babiâli'den bir taviz koparmasını rica etmiştir. Ayrıca Abhazların durumunun kötüye gittiğini, bazılarının açlıktan öldüğünü Layard'a bildirmiştir.⁸

Kitchener'in 3 Eylül 1879 günü Adapazarı'ndan gönderdiği raporda Müslüman ve Hıristiyanlardan aldığı şikâyetlere yer vermiştir. Bu şikâyetlerin hemen hepsi Adapazarı'nda Çerkezlerin yaptığı soygun, gasp ve yağmalar hakkındadır. Mollaköyü'nden Mesaoğlu Ahmet hem kendisinin, hem de köyündeki halkın tüm varlıklarının Çerkezler tarafından yağmalandığı ve köyün harabeye çevrildiğini, bu şikâyetini dile getirmek için Adapazarı'na geldiğinde ise kendisinin hapse atıldığını iddia etmiştir. Agatçili Köyü'nden Rumulu Uzeşimli bir Ermeni de Temmuz ayı başlarında 7 Çerkez tarafından yolunun kesilerek elbiseleri, atı ile 7 bin Kuruş'unun gasp edildiğini belirtmiştir. Ağustos ayı ortalarında ise bu Ermeni'nin yeni bir at satın aldığını, ancak ertesi günü bu atın da yine Çerkezler tarafından çalındığını iddia etmiştir. Ağustos'un son haftasında ise bir grup Çerkez'in evine gelerek kendisi ile ailesini dışarı attığını, bu nedenle o anda kendisi ile ailesinin tamamen harap bir hale getirildiğini beyan etmiştir. Kayrala Köyü'nden Ayşe isimli Müslüman bir kadına Çerkezler tarafından saldırılıp her şeyinin gasp edildiği ve kocasının da öldürüldüğü belirtilmiştir. Kitchener'e ihbar edilen diğer şikâyetler ise şunlar idi: Adapazarı'nın en zengin Ermenilerinden biri olan Nazaretyan'ın dükkânına girip soymuşlar ve onun 540 Lirası'nı çalmışlardır. Cambaz Ohannes isimli bir başka Ermeni'nin de 1878 yılında beş atını çalmışlardır. Bu atları çalanlar bulunup hükümete ihbar edilmiş olmasına rağmen, bu atları çalan Çerkezlere herhangi bir şey yapılmamıştır. Bu kişinin Ağustos ayında da Sapanca'daki bir ineği çalınmış ve

7 Kitchener'den Layard'a, 30 Ağustos 1879, FO 195/1239.

8 Kitchener'den Layard'a, 8 Eylül 1879, FO 195/1239.

kardeşini ölünceye kadar dövmüşlerdir. Ağustos ayı sonunda da yine bu kişinin yolu 7 Çerkez tarafından kesilmiş ve neyi varsa hepsi alınmıştır. Olay sonunda bu kişileri ihbar etmiş ve mahkeme de bu kişileri suçlu bulmasına rağmen serbest bırakmıştır. Ferizli, Hanlaköy, Yeniköy, Kayalar, Kroli, Sardonayın ve Kaymas Köylerindeki ahali yukarıdakilere benzer şikâyetleri Konsolos Kitchener'e aktarmışlar ve o da bu şikâyetleri ayrıntılı olarak İstanbul'daki Büyükelçi Layard'a göndermiştir. Bu şikâyetleri alan Layard, bu şikâyetlerin takip edilmesi ve mağdur olan halkın mallarının tazmin edilmesi için Babiâli'ye sözlü bir nota vermiştir.⁹

Kitchener'in 8 Eylül 1879 günkü raporunda ise Adapazarı Hıristiyan ahali tarafından verilen iki dilekçe konu alınmıştır. Bu dilekçelerde Çerkezlerce işlendiği iddia edilen gasp, yağma ve diğer suçlara dair şikâyetler listelenmiştir. Yine bu raporda Adapazarı'na Cevat Bey isimli bir kaymakamın tayin edildiğini ve bu kaymakamın bu yörede şikâyete konu olan gasp ve eşkıyalık gibi olayları kontrol altına almak için azami gayret göstereceğini kendisine ifade ettiğini belirtmiştir. Gerçi son zamanlarda herhangi bir olay meydana gelmese de yolların hala güvenilir olmadığı, sükûnetin tam olarak sağlanması için çok sayıda askere ihtiyaç duyulduğu beyan edilmiştir. Bu raporda dikkat çeken diğer bir bilgi ise Çerkezlerin Ermenilere bir Bulgar kadehi satmak isterken, Ermeniler bu kadehi çalması ve akabinde de çatışma çıkması üzerine, Ermenilerin direndikleri ve "İngiliz konsolos geliyor" demeleriyle Çerkezlerin kaçtıkları ifade edilmiştir.¹⁰ Bu bilgi ile İngiliz Konsolosu Ermeni veya diğer Hıristiyan grupların kendilerine ne derece güvendikleri ve bu güven sonucu Çerkez veya diğer Müslüman topluluklara karşı nasıl kafa tuttıklarını göstermektedir. Konsolosların diğer yörelerde olduğu gibi bu yörede de gayrı Müslim unsurları güçlü bir konuma sokmak ve onlara destek vermek konusunda ne denli taraftar oldukları, bu bilgi ile ortaya çıkmaktadır.

Kitchener, 9 Eylül 1879 tarihli raporunda Adapazarı'nda bulunan 500 kadar kadının içinde buldukları durumu ortaya koymak ve bu konudaki şikâyetlerini aktarmak için dilekçe verdiklerini ifade etmiştir. Bu dilekçede kadınların Adapazarı'ndaki Türk yetkililerin kötü yönetimi ile Çerkezlerin zulüm ve soygunlarından bıktıklarını, kocalarının işkence ve ölümlere maruz kaldıklarını iddia etmişlerdir. Bu sıkıntılarının ortadan kalkması için İngilizlerin beklenen reformları bir an önce uygulamaya koymalarını istemişlerdir. Halkın bu yolla yaşadıkları sıkıntılardan kurtulacaklarına inandıklarını, Kitchener rapor etmiştir.¹¹

Öyle anlaşılmaktadır ki, bu kadınların tamamı Ermeni olup Türkler ile Çerkezlerden şikâyetçi olmaktadır. Bu kadınların gerçekten Türk yönetimi ile Çerkezlerin soygun hareketlerinden rahatsız ve şikâyetçi oldukları doğru olsa bile, bu sorunlarının İngilizlerin uygulamak istedikleri reformlar ile ilişkilendirilmesi ve böylece halledilmesinin istenmesi çok anlamlı gözükmektedir. Çünkü bu kadınların o günkü şartlarda ne Berlin Antlaşması'ndaki reform maddesinden, ne de bu reformların takipçisinin İngiltere olduğundan nasıl haberleri olabilirdi. Bu yüzden bu şikâyetlerinin ortadan kaldırılması için İngiliz Konsolosu'na başvurulacağını bilmeleri de imkânsızdı. O halde bu kadınlar ya doğrudan bizzat konsolos tarafından, ya da konsolosun Ermeni Papazı ve ileri gelenlerini kullanarak onların tahrik ve teşviki sonucu bu şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Kitchener bu şikâyetçi Ermeni kadınları "Adapazarı'nda bulunan 500 kadın" diye tanımlayarak onları genelleştiriyor, dolayısıyla onların sadece Ermenilere dair olan istek ve şikâyetlerini tüm halka mal etmek istiyordu. Diğer bir ifade ile tüm halk için alınması gerekli olan tedbirleri, sadece Ermeni reformların uygulanması için bahane olarak gösteriyor, böylece kendince Ermeni reformlarını haklı bir zemine koymak istiyordu.

9 Kitchener'den Layard'a, 3 Eylül 1879, FO 195/1239; Wilson'dan Salisbury'ye, no 26, 20 Kasım 1879, FO 424/107, no 1, s. 4-5 ve Turkey no 4 (1880), no 28, s. 48-50.

10 Kitchener'den Layard'a, 8 Eylül 1879, FO 195/1239.

11 Kitchener'den Layard'a, 9 Eylül 1879, FO 195/1239.

Kitchener'in Adapazarı'nda kaldığı süre içinde buradan yazdığı son raporu 22 Eylül tarihli olup bu raporda ayrıntı bilgiler vermiştir. Bu raporda 14 Eylül günü İzmit yakınında eski bir kaymakamın öldürüldüğü ve faillerinin ise bulunduğunu belirtmiştir. 18 Eylül günü de Adapazarı hapishanesinde yatan en kötü mahkûmlardan biri olan Çerkez İshak'ın, ertesi günü de İshak'tan başka dört mahkûmun daha hapisten kaçtığı bildirilmiştir. Bu durum şehirde büyük bir paniğe neden olmuştur. Bunun üzerine Kitchener hapishaneyi ziyaret etmiş ve kaymakamı ekstra tedbirler alması konusunda teşvik etmiştir. Kaçan mahkûmların yakalanmaları için arkalarından Çerkez silahlı birlikleri gönderilmiştir. Zaptiyeler bu işte çok fazla kullanılmamıştır. Kaza genelinde zaten toplam 5 zaptiye vardır ve bunların maaşları da birkaç aydır ödenmemiştir. Bu yüzden onlara çok fazla güvenmediğini kaymakam Kitchener'e beyan etmiştir. Eşkıyalık olaylarının sona bulması için İzmit Mutasarrıflığı'nın başına iyi bir mutasarrıfın tayin edilmesinin gerekli olduğunu düşünen Kitchener, bu düşüncesini Layard'a aktarmış ve mutasarrıfın değiştirilmesinde ısrarcı olmuştur. Eğer hükümetin gerekli tedbirleri almazsa, silahlı ve çok fakir Çerkezlerin Hıristiyanlara çok büyük zarar verecekleri iddia edilmiştir. Bu olayların sona ermemesi halinde ise İzmit'e bir İngiliz Konsolosu'nun tayin edilmesi, o yöredeki meşhur Çerkez beylerinden Kambulat, Kaşbulat ve Beyoğlu Totlasda'nın baskı altında tutulması ve meydana gelecek her türlü olaydan bu kişilerin sorumlu tutulması talep edilmiştir. Kitchener, bu raporunda Abhazların durumunu tekrar gündeme getirmiş ve Kafkasya'ya dönmeleri için gerekli kolaylığın gösterilmesi isteğini yinelemiştir. Kitchener, Adapazarı Kaymakamı Cevat Bey'den idari anlamda memnun olduğunu belirtmiştir. Yine muhacirin komiserliği görevinden alınıp İstanbul'a gönderilen İbrahim Bey'in yerine bir başkasının henüz tayin edilmediği ifade edilmiştir.¹² Kitchener yukarıdaki raporu yazdıktan hemen sonra ertesi günü 23 Eylül 1879'da Kastamonu'ya gitmek üzere Adapazarı'ndan ayrılmıştır.

Kitchener daha sonra Düzce, Bolu, Gerede, Safranbolu, Kastamonu, Tut, Yapraklı, Tosya, Çankırı, Boyabat, Sinop, Taşköprü, Tosya, Hacıhamza, Osmançık, Hacıköy, Merzifon, Havza, Vezirköprü, Durağan, Boyabat, Taşköprü, Kastamonu ve İnebolu gibi yerleri dolaşarak İstanbul'a gelmiştir.

1880 yılı Ocak ayı başında Kitchener'e Kıbrıs'ta ihtiyaç duyulmuş ve oraya gitmesi teklif edilmiştir. Kitchener bu teklifi 5 Ocak 1880 günü kabul etmiştir. Bunun üzerine derhal Kıbrıs'a gitmek için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Diğer yandan ise kendisinden konsolosluktaki mektup ve resmi belgeleri halefine bırakması istenmiştir. Ancak Ocak ve Şubat aylarında yerine görevlendirilecek herhangi bir askerî konsolos bulunamadığından dolayı, resmi mektup ve yazıları beraberinde İstanbul'a getirmesi talep edilmiştir.¹³

Kitchener, Anadolu Genel Konsolosu Wilson'dan aldığı talimat doğrultusunda Kastamonu'da konsolosluğa ait belge ve eşyaları beraberinde 24 Şubat 1880 günü İstanbul'a getirip İngiliz Büyükelçiliği'ne teslim etmiştir.¹⁴

Kitchener'den sonra bu bölgenin sorumluluk alanı Bursa Yardımcı Konsolosluğu altına alınmıştır. Bursa'daki konsolos Gilbertson olup onun görevine de son verilmişti. Böylece Kitchener'den boşalan yer kapalı tutulmuş ve bu bölgenin sorumluluk alanı Bursa'daki yardımcı konsolosluğa bırakılmıştır. Bu yüzden yeni atanacak kişi Bursa'da oturacak İzmit, Adapazarı ve çevresindeki olayları da gözlemleyecekti. Kitchener'den sonra buraların sorumluluğuna 23 Mart 1880'de Binbaşı John Picton Warlow getirilmiştir. Warlow İzmit veya Adapazarı'na değil Bursa'ya gelip yerleşecek ve buradan Bursa, İzmit, Adapazarı ve Kastamonu yörelerinden sorumlu olacaktı.

12 Kitchener'den Layard'a, 22 Eylül 1879, FO 195/1239.

13 Kitchener'in Kıbrıs'a transfer edilmesiyle ilgili yapılan yazışmalar için bakınız, Wilson'dan Layard'a, no 26, 7 Şubat 1880, FO 195/1300.

14 Kitchener'den Layard'a, 24 Şubat 1880, FO 195/1300.

Warlow İstanbul'a, oradan da Bursa'ya gelerek oradaki konsolosluk görevini, önceki yardımcı konsolos Gilbertson'dan 15 Mayıs 1880'de devralmıştır.¹⁵

Haziran ayının başında Warlow, Bursa'dan İstanbul'a geçmiştir. Buradan hem kendisi, hem de konsoloslukta yeni işe aldığı Ermeniler için yetki beratlarını almıştır. Orada bir müddet kaldıktan sonra 5 Haziran 1880'de İstanbul'dan ayrılıp Bursa'ya geri dönmüştür. Burada çok fazla kalmamış, sonra yanına Ermeni dragomanını alarak İstanbul'dan aldığı beratları ilgili vali ve mutasarrıflara vermek üzere bölgeyi dolaşmaya çıkmıştır. Bu gezi sonrası izlenimlerini 23 Haziran'da Goschen'e göndermiştir.¹⁶ 1880 yılı sonuna kadar toplam 20 rapor hazırlamıştır. 1881 yılında Warlow'un hazırladığı rapor sayısı 21 ve 1882 yılındaki ise 7 adettir.¹⁷

Warlow da kendisinden önceki Kitchener gibi, Hüdavendigar ve Kastamonu Vilayetleri ile müstakil İzmit Sancağı sınırlarında konsolosluk yapacaktı. Bu yüzden onun için üç ayrı idari birimden izin almak gerekiyordu. Warlow'un göreve başladığı ilk günü, 20 Mayıs 1880'de, İstanbul merkezli bir şirkette maden mühendisi olarak çalışan İngiliz vatandaşı William Perkins'in, yanında tercümanı, 2 Türk madencisi, hizmetçisi, bir zaptiye ve iki hayvan bakıcısı olduğu halde, Kızılçukur Köyü civarında 8 kişilik bir eşkiya çetesi tarafından saldırıya uğradığını ve çıkan çatışmada herhangi bir yaralanma olmadığını rapor etmiştir.¹⁸

Warlow Bursa'da göreve başladıktan sonra 24 Mayıs 1880 günü Layard'a bir yazı yazmıştır. Bu yazıda Warlow, Bursalı Ermeni Ohannes Dionyan'ı yanına tercüman olarak almak istediği bildirmiştir. Bu tercümanın kendisiyle beraber görev yapacağı Hüdavendigar, Kastamonu ve İzmit Sancağı'nda tercüman olarak çalışması için Babiâli'nin bu vilayetlerin valilerine bir yazı göndererek Dionyan'ın tercümanlığını tanımları talimatını vermesini talep etmiştir.¹⁹ Ohannes Dionyan'ın 23 yaşında Robert Koleji mezunu ve Bursa'da saygı duyulan bir aileye mensup olduğu belirtilmiştir. İngilizce, Fransızca ve Türkçeyi çok iyi bildiği söylenen Dionyan'ın babasının birkaç yıllığına Protestan Papazı olarak çalıştığı beyan edilmiştir. Warlow Bursa'ya geldiğinde konsolosluk bünyesinde 3 ücretsiz tercümanın görevli olarak çalıştığını müşahade etmiş ve bu kişilerin görevleri Wilson ile görüşüldükten sonra devam ettirilmiştir. Warlow bu tercümanlara ilaveten bir tane daha ücretsiz tercüman görevlendirmek istemiştir. Bu tercüman, Warlow'un kendisi Bursa dışına geziye çıktığında, yerine tayin edeceği yardımcısına (pro-consul) tercümanlık edecek ve sürekli Bursa'da kalacaktı.²⁰ Warlow 2 Haziran 1880 günü Layard'a yazdığı bir mektupta ise Mıgırdıç oğlu Mardiros İngagosyan'ı başka bir ücretsiz tercüman olarak atamak istediğini ve bu tercümanın da kendisinin Bursa'dan uzak olduğu zamanlarda pro-consul'e yardımcı olacağını, bu nedenle Bursa Valisi'nin bu Ermeni'yi de tercüman olarak tanıması için Babiâli'den talimat göndertilmesinin sağlanmasını talep etmiştir. İngagosyan'ın da 23 yaşında bir Protestan Ermeni olup görev için uygun olduğu Warlow tarafından ayrıca not edilmiştir. Warlow 2 Haziran tarihli diğer bir raporunda ise yokluğunda yerine bakması ve yardımcılık (pro-consul) yapması için Bedros Mardikyan'ı atamıştır. Bogos oğlu Bedros Mardikyan, Bursalı manifatura tüccarı olup Bursa'nın önde gelen Protestan Ermenilerinden

15 Warlow'dan Layard'a, no 1, 17 Mayıs 1880, FO 195/1301 ve Gilbertson'dan Layard'a, 17 Mayıs 1880, FO 195/1301.

16 Warlow'dan Goschen'e, no 6, 23 Haziran 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 82, 28 Haziran 1880, FO 78/3088.

17 Bu raporlardan 1881 yılı için olanlara FO 195/1378'e ve 1882 yılı için olanlara ise FO 195/1405'e bakınız.

18 Warlow'dan Layard'a, no 2, 20 Mayıs 1880, FO 195/1301 ve Layard'dan Granville'e, no 562, 1 Haziran 1880, FO 78/3087.

19 Warlow'dan Layard'a, no 5, 24 Mayıs 1880, FO 195/1301. Dionyan'ın atanması için gereken vezir beratı henüz gelmediği ve Dionyan'ı gezerken yanında götürdüğünden dolayı Warlow, 12 Temmuz 1880 günü Goschen'e bir mektup yazarak bu beratı bir an önce göndermesini istemiştir. Warlow'dan Goschen'e, no 9, 12 Temmuz 1880, FO 195/1301.

20 Warlow'dan Layard'a, no 6, 31 Mayıs 1880, FO 195/1301.

biri idi. Warlow, yaptığı araştırmalardan, Mardikyan'ın kendisine verilecek görevlerin üstesinden geleceğini umduğunu ileri sürmüştür. Warlow, çok kısa bir süre içinde Bursa'yı terk edip diğer vilayetlere gideceğinden dolayı, bu atamayı yapmak zorunda kaldığını beyan etmiştir.²¹

Warlow Haziran ayının sonlarına İnegöl'den İstanbul'a gitmiştir. Orada bir müddet kaldıktan sonra 30 Haziran günü gemi ile İstanbul'dan İzmit'e gelmiştir. Burada iki gün kadar kalmış ve İzmit Mutasarrıfı ile görüşmüştür. Mutasarrıfa konsolosluk beratını takdim edip kayıt yaptırmıştır. Mutasarrıf ile sancağın durumu hakkında konuşmuştur. Mutasarrıf sağlığının kötü olması nedeniyle görevinden istifa etmişti ve kısa bir süre içinde de bu sancağı terk edecektir. Ancak bu istifanın altında yatan asıl nedenin sancak genelindeki kötü yönetimin üstesinden gelmek için arzuladığı destek ve yardımı İstanbul'dan alamaması olduğu Warlow tarafından iddia edilmiştir. Warlow şehirde yaptığı gezide yaklaşık 1000 kadar erkek, kadın ve çocuklardan oluşan Abaza Çerkezi'nin çok kötü bir durumda ahırlarda sersefil bir şekilde kaldığını ve bunların bir ay kadar önce Adapazarı civarından buraya göç ettiklerini gözlemlemiştir. Bu kabilenin reisi olan Beslan Bey, Warlow'u ziyaret etmiş ve ona hikâyesini anlatmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Türklerin Suhumkale'den kendi kabilesi de dâhil 5000 Abaza'yı getirip İzmit Sancağı'na yerleştirmiştir. Kendilerine toprak verilmesine rağmen at ve koşu takımları verilmediği için çiftçilik yapamamışlardır. Getirdikleri paralarla veya bazılarının buraya geldikten sonra çobanlık ve at arabası şoförlüğü gibi işlerde çalışarak geçimini o zamana kadar sağlayabilmişlerdir. Ancak var olan paralarının bitmesi ve Türk köylerinin de durumunun kötüleşmesi ile çalışan Çerkezler de işten çıkarılmaya başlanmıştır. Buna bir de geçen yılın ağır kış şartları ilave olması ile bu göçmenlerin hayatı çekilmez bir hal almış ve çoğunu ölümün eşiğine getirmiştir. Beslan Bey, bu şartlarda hükümet tarafından adam başına verilen bir okka ekmeğin yeterli olmadığını, bu zamana kadar neleri varsa, hatta ayakta kalmak için bazı kızlarını dahi sattıklarını, şimdi açlıktan dolayı öldüklerini ve ne yapacaklarını bilmediklerini beyan etmiştir. İşte bu amaçla da İzmit'e geldiklerini belirtmiştir. İzmit'e gelmelerinin diğer bir nedeni de belki hükümetin kendilerini geri Rusya'ya göndermeye ikna etmek için olduğunu ileri sürmüştür. Yine Beslan Bey, bir süre önce bu izni almak amacıyla İstanbul'a gittiğini, fakat hiçbir paşanın kendisini görmek istemediğini ve çaresiz İzmit'e geri döndüğünü ifade etmiştir.²²

Warlow'un İzmit'te kaldığı iki günlük süre zarfında gördüğü gruplardan biri de körfez tarafındaki dağların eteğindeki köylerden gelen Ermeniler idi. Bu Ermeniler 15-20 yıl kadar önce ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda İzmit'e gelip yerleşen yaklaşık 8000 kadar Çerkez'in elinden çektikleri sıkıntıları anlatmışlardır. Özellikle son gelen kabilelerdeki Çerkezlerin çok fakir oldukları belirtmişlerdir. Bu Ermeniler son iki yılda 4000 kadar at ve koyunları varken şimdi bu sayının 200'e düştüğünü iddia etmişlerdir. Bu hayvanlardan 480'inin çalındığı ve geriye kalanlarını da satıp hayatlarını devam ettirmeye uğraştıklarını söylemişlerdir. Warlow, bu Ermenilerin söylediklerine, çevrede meydana geldiğini duyduğu çok sayıda gasp ve soygun hareketinden dolayı inandığını belirtmiştir.

Warlow, 3 Temmuz 1880 günü İzmit'i terk edip Sapanca yolu ile ertesi günü Adapazarı'na varmıştır. Takip edilen yol, at arabalarının seyahati için çok zor olup bu yolun büyük bir kısmı yaz aylarında bile bataklık durumuna dönüşmekte idi. Özellikle İzmit'in çıkışındaki ilk birkaç mil uzaklıktaki yolda bulunan iki ağaç köprü'nün kırılması nedeniyle at ve arabaların derin sudan geçmek zorunda kalmakta idi. Bundan dolayı da arabalardaki tüm yük ve eşyalar ıslanmakta idi. Warlow, Adapazarı'nın girişine birkaç mil uzaklıkta

21 Warlow'dan Layard'a, no 5, 6 ve 8, 24 ve 31 Mayıs, 2 Haziran 1880, FO 195/1301. Yine pro-consul ataması için bakınız, Warlow'dan Dufferin'e, no 3 ve 5, 26 ve 31 Mayıs 1882, FO 195/1405.

22 Warlow'dan Goschen'e, no 8, 13 Temmuz 1880, FO 195/1301.

vekâleten Adapazarı Kaymakamlığı'na bakan bir kadı tarafından karşılanmıştır. Ertesi günü 5 Temmuz 1880 sabahı Warlow, Adapazarı Gregoryan Ermeni Papazı ile Protestan Ermenilerin ileri gelenleri tarafından ziyaret edilmiştir. Bu kişiler Adapazarı Kazası içine yerleştirilen 45 bin kadar Çerkez nedeniyle şehrin 3-4 mil dışına soyulma korkusuyla çıkmaya cesaret edemediklerini, bu yüzden de kendilerini kuşatma altın gibi hissettiklerini öne sürmüşlerdir. Gregoryan Papazı'ndan hemen sonra bir çiftçi Warlow'u ziyaret etmiştir.

Bu çiftçi Adapazarı'nın 10 mil dışında öküz ve üzerinde zahiresi olduğu halde kağnisını sürerken Çerkezlerin saldırısına uğradığını, bu olayda kurşunla yaralandığını ve öküz, kağni ve kağnidaki zahireyi bırakıp kaçtığını iddia etmiştir.²³

Warlow, 6 Temmuz günü Adapazarı Kaymakamı yani kadısına iade-i ziyarette bulunmuş, fakat kadının bulunduğu kaymakamlığa yeni kaymakam geldiği için onunla da görüşmüştür. Tecrübesiz olan kaymakam buraya atanmadan önce İstanbul'da memur olarak çalışmıştı. Ermeniler için gerekli olan reformları uygulamaya çok istekli gözükse de, sancak genelinde iyi bir yönetimin olduğunu söylemesi, Warlow'un bu kişi hakkındaki güveninin sarsılmasına neden olmuştur. Warlow, daha sonra buradaki İran ve Yunanistan Konsolosları ile görüşmüştür. Bu konsoloslar da sancak genelindeki endişelere katıldıklarını beyan etmişlerdir. Adapazarı şehir merkezinde muhacir olarak Çerkez olmayıp sadece Rumeli'den gelen ve nispeten de zengin olan yüz hane aile vardı. Warlow, 8 Temmuz günü yeni kaymakamı tekrar ziyaret etmiş ve ona sancak genelinde asayişin bozuk ve yolların güvensizliğinden bahsetmiş, hatta kendisinin İstanbul'dan gelirken yolların güvenli olmadığına dair kendi delillerini sunmuştur. Buna karşın kaymakam da kendisinin iki gün önce aynı yolda gelirken yolların arabalarla dolu olduğunu gördüğünü ve hiçbir olumsuz durumla karşılaşmadığını söylemiştir. İngiliz Konsolosu, kaymakamın mevcut durumdan memnun ve bu durumu korumaya kararlı bir kişi olduğunu anlayıp sözü uzatmamıştır.

O yörede Ermeniler tarafından söylenen her şeyin yalan olduğunun varsayılması nedeniyle, Warlow, 9 ve 10 Temmuz 1880 günleri yanına sadece tercümanını, zaptiye bile almadan Adapazarı'nın 7-8 mil dışında Sakarya Nehri'nin öte tarafındaki 7-8 Türk köyünü dolaşmış, yolda gördüğü kişilerle görüşmüştür. Her birinin soyulduğu ve dövüldüğüne dair kişisel hikâyelerini dinleyip not almıştır. Karşılaşılan ve görüşülen tüm insanlar Çerkezlerin gasp ve saldırısına maruz kalmıştır. Aldığı bu bilgi ve notları daha sonra kaymakama memorandum şeklinde takdim etmiştir. Şikâyet yapıp yapmadıklarını bu insanlara sorunca, bu kişiler yapsalar da bir sonuç alamadıklarından dolayı şikâyet ederek boşuna para harcamanın anlamsızlığını ifade etmişlerdir. Warlow'a 3 Temmuz günü Rum bir tüccar gelmiş ve adamlarından birinin araba ile İzmit'e yolculuk yaparken yolda önünün kesilerek üzerindeki 150 Lira'nın çalındığına dair şikâyette bulunmuştur. 11 Temmuz günü de bir Ermeni en sakin duran ve bir olaya karışmayan bir Abaza Beyi'ni Warlow'a getirmiş ve onun bu bölgede meydana gelenlerle ilgili bilgisini almıştır. Ayrıca bu yaz döneminde ürünün çok iyi çıktığı, bu nedenle herhangi bir kıtlık tehlikesinin olmadığı, fiyatların normal olsa da bir müddet sonra yükselebileceği bilgisini Warlow raporuna eklemiştir.²⁴

Warlow 13 Temmuz 1880 tarihli raporunun devamı niteliğindeki 30 Temmuz gününe ait başka bir raporunda Adapazarı ve Düzce'deki durum ve faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Warlow 19 Temmuz'a kadar Adapazarı'nda kalmış sonra Düzce'ye geçmiştir. Düzce'de 27 Temmuz'a kadar kalmış ve sonra Adapazarı'na tekrar dönmüştür.²⁵

23 Warlow'dan Goschen'e, no 8, 13 Temmuz 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 252, 17 Ağustos 1880, FO 78/3092.

24 Adapazarı'nın hemen çevresindeki Taşlık, Budaklar, Abala, Çerçeler, Solaklar, Belyalar, Kamışlı ve Kayılar köylerindeki kişiler ile bunların anlattıkları için bakınız, 'Warlow'dan Goschen'e, no 8, 13 Temmuz 1880, FO 195/1301.

25 Warlow'dan Goschen'e, no 10, 30 Temmuz 1880, FO 195/1301.

Warlow'un 30 Temmuz tarihli bu raporunda Adapazarı'nda kaldığı 19 Temmuz'a kadar olan sürede kendisinin oraya geldiğini duyan çevre köylerdeki insanların 15-20 mil gibi uzaklıktan Adapazarı'na gelip dert ve sıkıntılarını Warlow'a anlatmışlardır. Hemen hepsinin soyulduğu veya hayvanlarının çalındığı ve bunları geri almak için şikâyet edecek herhangi bir resmî yetkili veya kurum bulamadıklarını dile getirmişlerdir. Bu cümleler tam da Warlow duymak istedikleri gibi idi. Bu yüzden Warlow daha fazla köye gidip bu konudaki delillerini fazlaştırmak istemiştir. Bu şekilde elde edilecek daha fazla şikâyetle oradaki yöneticileri baskı ve kontrolü altına alabilirdi. Nitekim bu yolla topladığı bilgilerden sonra kaymakama gidip bildikleri ve duyduklarını ona aktarmıştır. Kaymakam da halkın konsolosa gelip sıkıntılarını anlatmalarının önünü kesmek için yasak koyduğunu Warlow raporunda ifade etmiştir. Adapazarı'nın kuzeyinde 12 mil uzaklıkta bulunan Fındıklı Köyü'nde toplam 300 hane olup tamamı Rum idiler. Geçen yılki kışta yiyecek ve erzak sıkıntısı çekmelerinden dolayı neredeyse hemen tamamının öleceği bildirilmiştir. Fındıklı Rumları 1872 yılına kadar çok zengin ve Sakarya Nehri'ne 8 mil uzaklıkta olan tarlalarında her türlü meyve, sebze ve tahıldan bol miktarda yetiştirmekte idiler. Ancak bu yılda hükümet bazı Abaza gruplarını Sakarya Nehri'ne sınır dağlık alandaki bu boş arazilere yerleştirme kararı almıştır. Ancak onlara öküz, araba, ekim aletleri vesaire verilmediği için onlar bu tarlaları ekememişlerdir. Elleri silah olan Abazalar bu zengin komşularına yardımcı olmuşlar ve daha sonra çıkan ürünleri zorla onların ellerinden almışlardır. Bu Abazaları diğerleri takiple bu köydeki Rumların önce ürünlerini, sonra da at ve öküzlerini almışlardır. En nihayetinde ise onları döverek onların sahip oldukları verimli nehir kenarındaki topraklardan kovmuşlardır. 1872 ile 1880 yılları arasındaki 8 yıl zarfında Fındıklı Rumlarının sahip olduğu at sayısı 500-600'dan 6'ya, öküzleri 800'den 240'a, inekleri 4000'den 250'ye, koyun ve keçilerinin sayısı ise 9000'den 6000'e düşmüştür. Bu rakamlar Fındıklı Rumları tarafından Warlow'a verilmiş olduğu için abartılı olabileceği ancak eskiden zengin olan Fındıklı Rumlarının şimdi dilenci konumuna geldiklerinin de gerçek olduğunu Warlow not etmekten geri durmamıştır.

Yukarıdaki bilgiler Warlow'a Rumlar tarafından verilmiş idi. Bu iddialara karşı neler söyleneceğini öğrenmek için Warlow, sözü edilen Abazaların köyelerine gitmiştir. Abazalar bu iddiaları yalanlamakla beraber nehre yakın tarlaların Rumlardan kendilerine geçtiğini inkâr etmemişlerdir. Rumların tarlalarını işlemediklerinden dolayı boş kaldığını ve Abazaların da bu boş tarlaları sürüp ettiklerini, bu şekilde bu tarlaların kendilerinde kaldığını savunmuşlardır. Ancak Warlow bu tarlaların tapularının Rumlara ait olduğunu ve bu konuda Rumların hükümete sayısız dilekçe vermelerine rağmen hiç bir sonuç alamadıklarını ileri sürmüştür. Bu Abaza veya Çerkez Köyü'nden dönerken bir Çerkez'in 60 kadar koyunu yüzlerce koyun sürüsünün içinden alıp götürdüğünü ve buna direnen çobanı da feci bir şekilde dövülmüş olarak gördüğünü ve hatta onunla bizzat konuştuğunu raporunda ifade etmiştir.

Warlow 19 Temmuz 1880 günü Adapazarı'ndan hareketle Düzce'ye doğru yola çıkmıştır. Yol üzerindeki belli başlı köylere uğrayarak neler olup bittiği hakkında bilgi toplamıştır. Bu amaçla 120 hanenin bulunduğu bir Türk köyü olan Akyazı'ya gelmiştir. Burada son bir yılda 5-6 ev kapısının kırılarak soyulduğu bilgisini almıştır. Bu soygunlardan birisinde en zengin kişinin evine girilip 500 Lirası gasp edilmiştir. Gasp ve soygunu yapan kişinin Türk, fakat buna destek verenlerin Çerkez olduğu bildirilmiştir. Bu kişiler kısa bir süre önce yakalanmış, ancak Türk olan askere götürülmüş ve diğerleri de daha sonra serbest bırakılmışlardır. Koyun ve keçi hırsızlığının ise sayılamayacak kadar çok olduğu köylüler tarafından ileri sürülmüştür. Akyazı'dan sonra uğradığı bir köyde ise Çerkezlerin daha birkaç gün önce at çalmak için geldiklerinde sahibinin direnmesi sonucu silahla çok ağır bir şekilde yaralandığı belirtilmiştir. Warlow daha sonra Hendek Nahiyesi'ne gelmiş

ve burada müdür kendisine Hendek'te 800 Türk evine karşılık, 2500 Abaza hanesinin olduğunu söylemiştir. Abaza hanelerinden 1200'nün bu yöreye daha yeni geldikleri ve çok fakir oldukları, bunların çoğunun geçen yılki kışta açlıktan ölme noktasına geldikleri ve sadece hükümetin verdiği günlük bir Kuruş tayinat ile geçindikleri beyan edilmiştir. Hendek'teki müdürün emrinde sadece 3 zaptiye olduğundan asayişin sağlanmasının imkânsız olduğu belirtilmiştir. Warlow burada veya başka yerlerde hırsızlık vakalarının çok yoğun olduğunu ve Abazaların az veya çok, kiminin ihtiyaçtan, kiminin ise alışkanlıkları gereği hırsızlık yaptıklarını ileri sürmüştür. Yine Warlow, Abazaların büyük bir oranının huy gereği, ruh ve bedenlerini bir arada tutmak için hırsızlık yaptıklarını ve bunu inkâr etmenin de bir anlamı olmadığını beyan etmiştir.²⁶

Warlow daha sonra birçok Çerkez köyünü geçerek yoluna devam etmiş ve 22 Temmuz 1880 günü Düzce'ye varmıştır. Düzce Kaymakamı'nı ziyaret etmiş ve kaymakam, Warlow'a, bu kazanın nüfusunun 35-36 bin kadar olup bunun 20 bininin Çerkez ve 5 bininin de Abaza'dan ibaret olduğunu bildirmiştir. Bu muhacirlerin hemen yarısı Rumeli'den gelmişlerdir. Kaymakam bu gelenleri köylere dağıtmakta idi. Fakat bunların çoğunun beş parası yoktu ve kendi ailelerinin geçimini sağlamaktan mahrumdu. Düzce'deki durum Adapazarı'ndaki kadar kötü idi. Warlow'un Düzce'ye geldiğini duyan çevre köylerindeki Türkler Düzce'ye gelip Warlow'a şikâyetlerini iletmışlerdir. Bu şikâyetler de genelde muhacirlerin toplu ve yoğun olarak köylere getirilip yerleştirilmesi ve bunun ortaya çıkardığı sonuçlar hakkında idi. Bir anda 30 kadar şikâyet sahibi Warlow'ın odasını doldurmuş; her biri neyi çalındı ise sıralamaya başlamıştır. Sonuçta bu kişilerden çalınan toplam hayvan sayısı 38 inek, 14 dana, 30 öküz ve 6 at şeklinde idi. Bu kişilerin ekonomik durumu zaten iyi olmadığı için bu kayıplar onlar açısından çok önemli bir meblağ teşkil etmekte idi. Bu kişilerin haricinde başka şikâyet sahipleri de Warlow'u ziyaret etmiş ve kendilerinden gasp edilen malları bildirmişlerdir. Warlow da gasp edilen bu malları cinsine göre liste halinde raporuna ilişirmiştir. Malları çalınan kişiler yerine yenisini alacak güçleri olmadığından tarım yapamamışlardır. Bu yüzden de üretim düşmüş ve ailelerine yiyecek temin etmede çok zorluk çekmişlerdir. Mahalli imkânlar ile de bu suçların ortadan kaldırılması imkânsız gözükmekte idi.²⁷

Warlow, bu şikâyetlerin meydana gelmesine neden olan Çerkez Beyleri ile görüşmüş onların bu konudaki düşüncelerini almıştır. Çerkez beyleri kendilerinin huyları gereği bu hırsızlıkları yaptıklarını kabul etmiş, ancak bu suçların önlenmesine yönelik tedbir almadıklarından dolayı hükümet yetkililerini suçlamışlar, hatta onları bu çalınanlardan pay almakla itham etmişlerdir. Görüşülen bu Çerkez beylerinin çoğunun suçsuz olsalar da diğer birçoklarının profesyonel hırsız gibi hareket ettiklerinin aşikâr olduğunu, Warlow beyan etmiştir. Bu denli fazla suçun işlenmesini önlemek için Düzce'de bir polis memuru ile 12 zaptiye görevlisi mevcut idi. İşte bundan dolayı çalınan hiçbir hayvan veya mal bulunup tekrar sahibine geri teslim edilmemiştir. Zaten çoğu durumda da malı çalınan geri alınma ümidi olmadığı için davacı bile olamamakta idiler. Ayrıca dava açmak içinde dilekçe vermeden önce belirli bir ücret yatırılması gerekmekte idi. Nasıl olsa çalınan malların geri alınması mümkün olamayacağına göre daha fazla para kaybına gerek yok düşüncesi hemen herkeste hâkim idi. Warlow'un Düzce'de yaptığı faaliyetlerden biri de Bursa'da 1879 Ekim ayında kaçırılan bir kadın ile iki çocuğunun Düzce'de Mahmut ve Kambulat isimli beyler tarafından alıkonulması hakkında idi. Bu beylerin 4-5 mil uzaktaki köyüne gitmiş ve bunların zengin ve bey değil normal köylü olduklarını keşfetmiştir. Bu kişilerin zaman zaman Düzce'ye gittikleri ancak haklarında yakalanma emri olmadığı için yakalanmaları yoluna gidilmediği beyan edilmiştir. Eğer böyle bir emir olsa idi şimdye kadar bu kişilerin çoktan yakalanacağı

26 Warlow'dan Goschen'e, no 10, 30 Temmuz 1880, FO 195/1301.

27 Ibid.

ifade edilmiştir. Warlow'un bu konudaki kanaati Kastamonu Valisi tarafından gönderilen emirlerin Düzce Kaymakamı tarafından uygulanmaması ve hiçe sayılması idi. Bunun nedeni ise Düzce Kaymakamı'nın ya Çerkezlerden çok korkması, ya da onlardan rüşvet alması idi. Bu veya başka nedenlerden dolayı kaymakam bu kişileri yakalatma yoluna gitmemekteydi. Warlow 27 Temmuz 1880 günü Düzce'den ayrılıp Adapazarı'na doğru yola çıkmıştır. Adapazarı'ndan Büyükelçi Goschen'e bir telgraf çekerek Bursalı kadın ve çocuklarını kaçıran iki kişiyi yetkililerin hala yakalayamadığını ihbar etmiştir.²⁸

Warlow Adapazarı'nda iken, tüm Hıristiyanların temsilcisi olarak Gregoryan Ermeni Papazı, kendisini ziyaret etmiş ve Hıristiyanların sorunlarını aktarmıştır. Bunlardan ilki Hıristiyanlar gibi tüm tebaanın karşılaştıkları sorunlar, örneğin adliye yönetimin bozukluğu, memurların rüşvet alması, tembellikleri, vergilerin ağırlığı ve toplanışındaki zorba tarz konularında idi. İkincisi Hıristiyanların nüfusları oranında idari kadrolarda temsil edilmemesi, onların isteklerine yer verilmemesi, örneğin Müslüman mahallesinde 12 çeşme varken Hıristiyan mahallesinde sadece bir tane olması gibi şikâyetlerdi. Üçüncüsü tespit ise Adapazarı merkezde Çerkez olmadığından dolayı merkezdeki Hıristiyanların çevre köylerdeki çiftçiler kadar olumsuz etkilenmedikleri şeklinde idi. Ancak can ve mal emniyetinin şehir dışında olmaması, yolların güvensizliği gibi nedenler oraya ulaşan malların fiyatlarının artmasına neden olmakta idi. Üstelik tüccarlar mallarını, yük taşıyıcılar da atlarını risk etmekten korkuyorlardı. Bu da getirilen malın fiyatının artmasına yol açmakta idi. Sonuç olarak Kitchener'in bu bölgeye gelmesi ile en azından Hıristiyanlar için iyi günlerin geleceğine dair umut ve beklenti zaman geçtikçe bu ümidin karamsarlığa dönüşmüş olduğu Warlow'a anlatılmıştır. Warlow kendisinin buradan uzaklaşması ile birlikte hükümet yetkilileri ile Müslümanların İngiliz Konsolosları ile gelen ümidin acı ve intikamını Hıristiyanlardan kat be kat çıkaracakları öngörüsünde bulunmuştur. Çerkezlerin soygun hareketleri ile ilgili olarak da Babîali tarafından onlara ya soygun yapmaları, ya da aklıktan ölmeleri yolunda iki seçenek sunulduğunu ve tabii olarak da onların soygun yapmayı seçtiklerini ve bu durumunda kendi halinde kimseye yük olmadan yaşayan Osmanlı tebaasını rahatsız ve huzursuz ettiğini beyan etmiştir.²⁹

Warlow 31 Temmuz 1880'de Adapazarı'ndan hareket etmiş; İznik ve Gemlik yolu ile 4 Ağustos günü Bursa'ya varmıştır. Yol boyunca pek fazla olay ve suç olmadığı kendisine ifade edilmiştir. Warlow bu durumu bu yörede çok fazla Çerkez ve Abaza olmamasına bağlamıştır. Bursa'ya varduktan sonra Warlow, bu zamana kadar gördükleri hakkında bir değerlendirme yapma gereği duymuş; Çerkez ve Abazalar hakkında söylediklerinde abartma olup olmadığı hakkında özeleştiride bulunmuştur. Kendisinin asker olması nedeniyle Hint'de bu yöredekinden çok daha vahşi ve şiddeti fazla olan soygunları gördüğünü, buna son vermenin ne denli zor olduğunun farkında olduğunu ve iyi yönetilen yerlerde bile bu tür soygunların olabildiğini ifade etmiştir. Warlow, burada olanların kendine has bir durum olup anarşi olarak nitelenebileceğini öne sürmüştür. Warlow'a göre, insanların can ve mallarının emniyetinin sağlanması konusunda hükümetin hemen hiç etkisi yoktur ve bu yörede geçerli olan tek kanun vardır o da kanunsuzluktur. Sayı ve silah bakımından güçlü olan Çerkezlerin kendileri için doğru olan her şeyi yapmakta hür ve serbest idiler. Bu yörede yaptıkları hırsızlıktan dolayı da kimse onları tutuklamıyordu. Warlow, Çerkez veya Abazalar lehinde bazı cümleler de söylemiştir. Örneğin Çerkezlerin hemen her şeye hâkim olmalarına ve istediklerini yapabilecek durumda olmalarına rağmen daha aşırıya gitmediklerini beyan etmiştir. Gereksiz kan dökmeye karşı olmuşlardır. Özellikle ilk gelişlerinde suç ile yaşamak veya hiç yaşamamak arasında bir tercih yapmak durumunda idiler. Ancak daha sonraları

28 Warlow'dan Goschen'e, no 10 ve tel, 30 Temmuz 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 252, 17 Ağustos 1880, FO 78/3092.

29 Warlow'dan Goschen'e, no 12, 14 Ağustos 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 340 Confidential, 7 Eylül 1880, FI 78/3093.

onların yaşamalarını sağlayan metot, onlar için tabii bir davranış veya huy halini almıştır. Bu yolla hayatlarını devam ettirmek her bir birey için adeta tabii bir geçim kaynağı gibi gözükmiştir.

Yukarıda ortaya konan tabloda çözüm yolları neler olabilir bu konuda Warlow beyin fırtınası yapmış ve aşağıda yazılan maddelerin uygulanmasının bu sorunun üstesinden gelmek için yeterli olabileceği sonucuna varmıştır. Bu yöreye hangi tür olursa olsun daha fazla göçmenin gelmesine izin verilmemesi, isteyenlerin geldikleri ülkeye geri dönmeleri için yardımcı olunması, her aileye geçimini sağlayacak kadar toprağın dağıtılması için toprak düzenlemesinin yapılması ve bunlara bu tarlalarda çiftçilik yapacak kadar alet ve edevatın sağlanması, tarla verilemeyecek olanlara, ya ülkelerine geri dönmelerine izin verilmesi, ya da ülkenin başka yerlerinde yaşamaları için göç ettirilmeleri, tarla ve aletleri verilen göçmenlere kanuna uymaları için zor kullanılması ve etkin bir polis teşkilatının kurulması gibi tedbirlerin bu yöredeki mevcut sorunları en aza indirgeyeceği düşünülmüştür. Fakat bu göçmenlerin namusluca geçimini sağlayacak yol ve çareler ortaya konmadan ne etkin polis teşkilatının, ne de onların zor kullanılarak silahsızlandırılmasının pek işe yaramayacağı kanaatini Warlow ileri sürmüştür.³⁰

Babiâli'nin İzmit Sancağı'na 25 bin yeni Çerkez ve Laz kafilesini göndereceği haber alınınca, bu yörenin artık daha fazlasını kaldırmayacağını düşünen Warlow, buna engel olmak için Goschen'e bir mektup yazmış ve onu bu yeni gelecek olanların ilgili yörede daha fazla karışıklık, üzüntü ve suçun meydana gelmesine neden olacağı konusunda uyarmıştır. Zaten önceden gönderilenlerle baş edilemezken bu yeni geleceklerin de kuşkusuz yeni problemler ortaya çıkaracağını iddia etmiştir. Eğer yeni muhacirler gönderilecekse koloniler halinde sadece belli yerlere değil Anadolu'nun daha önceden muhacir gönderilmeyen diğer yörelerine de gönderilmesinin daha yararlı olacağını ileri sürmüştür. Warlow bir yere muhacir gönderilmeden önce o yerin bu muhacirlerin karnını doyurup doyuramayacağını sorgulanması gerektiğini, örneğin İzmit gibi yerlerde görevli zaptiyelere 9 aydır maaş verilmezken bu gibi yerlere yeni muhacirlerin yollanmasının anlamsız olduğunu belirtmiştir. Yine muhacirlere verilmesi gereken günlük yiyecek ve erzak konusunda dahi yerel birimlerin çok zorlandıkları ortada iken, Babiâli'nin muhacirleri bu yoğun ve kalabalık yörelere göndermekle sadece sırtındaki yükten kurtulduğu, fakat bu yükü daha ağır bir şekilde yerel birimlere atmış olduğunu, bunun da sağlıklı ve yapıcı bir politika olmadığını, Warlow ifade etmiştir. Nitekim son zamanlarda Gemlik'e gemiden indirilen 8 bin muhacirin durumunun da buna örnek olduğu ileri sürülmüştür.³¹

Warlow, 19 Ağustos 1880 günü muhtemelen Goschen'in isteği üzere İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a girişte İstanbul Polis Komiseri, hakkındaki şikâyetlerden dolayı 24 Ağustos günü Warlow'u sorguya çekmiştir. Bu sorgulamada İzmit Sancağı ile Bursa ve Kastamonu Vilayetleri'ndeki mevcut durum hakkında sorular yönelmiştir.³² Warlow İstanbul'a girişte kendisine yöneltilen suçlamalardan biri de konsolosluk yöresinde Türklere dinî özgürlük tanınmadığı ve camiye kullanmada sıkıntılarının bulunup bulunmadığına dair sorular sorması idi. Bu tür soruları Hıristiyanlara da sorduğu ve böylelikle onları fitne ve fesat çıkarmak için kışkırttığı iddiasında bulunulmuştur. Warlow, bu suçlamaları reddetmiş ve kendisinin sadece can ve mal emniyetinin sağlanması ve bu konudaki suçların sona erdirilmesine yönelik sorular sorduğunu ifade etmiştir. İlgili yörede bulunduğu süre zarfında ne Müslümanların, ne de Hıristiyanların dinî vecibelerini yerine getirmede veya

30 Warlow'dan Goschen'e, no 11, 7 Ağustos 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 256, 16 Ağustos 1880, FO 78/3092.

31 Warlow'dan Goschen'e, no 13, 16 Ağustos 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 339, 7 Eylül 1880.

32 Bu sorgulama ve ayrıntıları hakkında bakınız, Warlow'dan Goschen'e, no 15, 25 Ağustos 1880, FO 195/1301.

Müslümanların Hıristiyanların ayin ve diğer dini gereklerini icra etmede bir müdahalesinin olmadığını, en azından böyle bir şikâyet duymadığını beyan etmiştir. Bu nedenle o tarihe kadar yazdığı raporların hiç birinde bu konuda herhangi bir cümle ya da imada dahi bulunmadığını belirtmiştir.³³

Warlow'un 17 Mayıs ile 21 Ağustos tarihleri arasında konsolosluk bölgesi olan yörelerde hiç durmadan dolaşması, halkın şikâyetlerini dinlemesi, özellikle de Çerkezlerin içinde bulunduğu durum ortada iken çok ağır bir şekilde itham ve zan altında tutması, onları sürekli yetkililere şikâyet etmesi İstanbul'daki yetkililerde rahatsızlığa neden olmuş olsa gerektir. Warlow'ın bu faaliyetleri İstanbul'a o yöre insanları arasında fitne ve fesat çıkarıyor gibi yansımış ya da o şekilde algılanmıştır. Bunun sonucu Sultan'ın bizzat emri ile Warlow'ın hareketleri kontrol altına alınmak istenmiştir. İstanbul'a girişte sorgulanması ve hakkında şikâyetçi olunması yaptığı faaliyetlerin bir sonucu idi. Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Çerkez ve Abazaların en fazla göç ettirildiği yer o yöre idi. Bu durum geçici idi ve bu geçiş süresinde muhacirler kadar yöre insanların da acı ve sıkıntı çektikleri merkezî hükümet tarafından da elbette biliniyordu. Ancak mevcut şartlarda başka çıkış yolu gözükmüyordu. Bu nedenle o yörede çekilen acı ve sıkıntılara kulaklarını tıkamak durumunda idiler. Bu acı ve sıkıntıların üzerinden birilerinin fitne ve fesat çıkarmasına izin verilemezdi. Yerel yetkililer o dönemde eldeki imkânları ile bu sorunun üstesinden gelmeye çalışıyorlardı. Fakat imkânlar sınırlı idi. Warlow da mevcut sıkıntıları dillendiriyor, ancak çözüm konusunda pek yapıcı öneriler sunmuyordu. Sorun ortada idi ve Osmanlı merkezi ve yerel güçlerinin bu sorunun üstesinden gelmeye güçleri yetmiyordu. Böyle bir durum ortada iken Ermeni veya Rumların durumunun düzelmesi, onların çevresindeki insanların durumunun düzelmesine bağlı idi. İngiliz Konsolosları Ermeni ve Rumların durumunun düzeltilmesi konusunda samimi iseler kendi ellerini de taşın altına koymak zorunda idiler. Diğer bir ifade ile o yörede zorda bulunan insanlara mali ve ekonomik yardım yapılmalı idi. Bu konuda Warlow'ın ne bir cümlesi, ne de bir iması bulunmamaktadır. O sadece tenkit etmekte idi ki, bu tenkitler de o yörede zorda bulunan insanların sıkıntılarını azaltmıyordu. Ancak şurası da bir gerçektir ki, bu eleştiriler o yöre insanını Osmanlı'ya karşı düşman etmekte idi. Aslında bu sorun sadece Osmanlı'nın değil tüm insanlığın sorunu idi. Ruslar gerek Kırım Harbi, gerekse 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında işgal ettikleri Kafkaslar ve Balkanlardaki Müslüman unsurları özellikle de Çerkez ve Abazaları ölümüne de olsa o topraklardan atmış ve Osmanlı da bu kişileri hâkimiyeti altındaki topraklara getirmiş elinden geldiği kadar da onlara yardımcı olmaya çalışmıştır. 1879 ile 1880 yıllarında merkezi ve yerel yönetimlerin elinden gelen Warlow'ın ortaya koyduğu tablo gibi olsa bile Osmanlı bu durumda eleştiri değil övgüye layıktır. En azından elinden geleni yapmaya gayret etmektedir. Fakat halkın içinde bulunduğu durumu eleştirenlerin de bu konuda maddi manada yardımcı olmaları gerekmekte idi ki, bu konuda sadece Osmanlı merkezî ve yerel yetkililerini eleştirmek ne Çerkezlerin, ne de o yöredeki diğer unsurların durumunu düzeltmeye yardımcı olmayacaktı.

Warlow İstanbul'dan Ağustos sonunda ayrılıp Gemlik'e gelmiştir. İki ay önce de buraya gelmişti. O geldiğinde 6-8 bin muhacirin Gemlik'e indirildiğini belirtmişti. Onlardan 1500 kadarı hala Gemlik'te idi. Diğerleri 4-5 kısma ayrılıp kaza içindeki çevre köylere dağıtılmıştı. Gelen tüm bu muhacirler Batum'dan gelmişlerdi. Zengin ve bey olanlar büyükçe hanlarda, diğerleri ise şehrin hemen dışında kilim ve battaniyeler altında yaşamakta idiler. Çok azının parası vardı. Çoğu karınlarını doyurmak için silahlarını, yataklarını, kap ve kaçaklarını satmakta idiler. Yine çoğunun satacak bir şeyleri de kalmamış; buldukları ekmek parçaları, çevreden çaldıkları üzüm hatta dut yaprakları ile ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Çocukları

³³ Warlow'dan Goschen'e, no 14, 21 Ağustos 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 331, 7 Eylül 1880, FO 78/3093.

ise şehirde yiyecek dilenmekte idiler. Açlık ve sıcak havadan dolayı vücutları zayıfladığı için aralarında salgın hastalık baş göstermiş ve Warlow'ın çok da tanıdık olmadığı bu hastalık güçlü olan insanları bile 3-4 gün içinde öldürmekte idi. Bundan dolayı hemen her gün sadece Gemlik'te 7-8 kişi ölmekte idi. Warlow, bu yöredeki Türk yetkilileri, aç ve sefil durumdaki bu göçmenlere yiyecek ve kalacak yer temini konusunda yardımcı olmadıklarından dolayı suçlamıştır. Gemlik Kaymakamı'nın yardım yapmaya da niyetlerinin olmadığını, çünkü Batum'dan gemiye binerken kendi kendilerine karınlarını doyuracaklarına dair bir kağıt imzalandıklarını, bu yüzden de bunlara yardımcı olmayacaklarına dair cümlesini nakletmiştir.³⁴

Warlow'ın bu cümlesi elbette çok ağır ve kabulü mümkün olmayan bir itham gibi gözükmektedir. Gemlik'e gelenlerle kâğıt imzalandığı için onlara yiyecek ve barınak verilmediği doğru olsa idi, Adapazarı veya daha başka yerlere gelenlerin çok iyi şartlarda yaşamaları beklenirdi. Hâlbuki Gemlik'tekiler gibi diğer yerlere göç eden göçmenlerin hemen tümü açlık ve sefalet içinde bulunduğu da Warlow'ın bizzat kendi raporlarındaki bilgilere göre inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Gemlik'ten başka yerlere gelenlerle de herhangi bir kâğıt imzalanmadığına göre bunların devletin sağladığı imkânlarla hayatlarını normal bir şekilde geçirmeleri gerekmekte idi. Hâlbuki Adapazarı'ndakilerin durumları Gemlik'e gelenlerden farklı değildi. O halde kâğıt imzalandığından dolayı Gemlik'e gelenlere yiyecek ve kalacak temininde hükümetin yardımcı olmadığını iddia etmek ve bunu da resmî rapor halinde Büyükelçiliğe göndermek çok düşündürücü olsa gerektir. Bu cümleler Anadolu'ya tayin edilen konsolosların ne derece önyargı ve kinle dolu olarak konsolosluk mahallerine geldiklerini göstermektedir. Warlow, Ermenileri Kürt ve Çerkezlere karşı korumak ve onların durumunu düzeltmek için Anadolu'ya tayin edilmişti. Ancak yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla onların ayakta, hatta hayatta duracak halleri yoktu. Belki de Warlow, mademki Çerkezlerin durumu içler acısı ve onlar hakkında fazla bir şey yapmaya gerek yok o halde hiç olmazsa Osmanlı yönetimini kötüleyeyim ki oralara kadar geldiğime değsin diye düşünmüş, bu yüzden de Osmanlı yönetimini yiyecek veya parası olduğu halde sırf gelen muhacirlere kâğıt imzalatı diye onları bilerek açlık ve ölüme terk ettiği gibi bir ithamda bulunmuştur.

Warlow'ın ne derece önyargıya sahip olduğunu gösteren bu ithamını tamamen ortadan kaldırmak için bu konuda yapılan çalışmalara göz atmak gerekmektedir. Gerek Rumeli, gerekse Kafkasya'dan İstanbul ve Anadolu'ya göç edenlere yapılan yardımlarla ilgili hiç olmazsa özet bilgi vermek bu konuya daha da açıklık getirecektir. 1878 yılından önce göç edenlerde olduğu gibi, bu tarihten sonra göç edenlere yapılan yardımlara bakıldığında bu ithamın ne derece haksız olduğu ortadadır. 1856 ile 1908 yılları arasında değişik vilayetlere göç eden muhacirlere nakliye, zirai, sağlık, eğitim, giyecek, yevmiye ve iaşe yardımları temin edilmiş ve bunlara dağıtılan yardım miktarı milyonlarca kuruş tutmuştur. Bu yardımların muhacirler geldiklerinin ilk yıllarında birçok vergi ile askerlikten muaf tutulmuşlardır.³⁵

Warlow yukarıdaki raporunda Gemlik şehrinin tamamının Rumlarla meskûn olup zeytin ve üzüm yetiştirmekle meşgul olduklarını belirtmiştir. Rumlar, bu muhacirlerin üzümlerini

34 Warlow'dan Goschen'e, no 16, 30 Ağustos 1880, FO 195/1301.

35 19. yüzyıl boyunca Kafkasya ve Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçler esnası ve sonrasında yürütülen yardım çalışmalarına dair örneğin 1856 ile 1859 yılları arasında muhacirlerin taşınması için ödenen vapur ücreti 150 bin kuruştur. 1856 ile 1876 yılları arasında yaklaşık 500 bin kişiye günde yarım kuruştan yevmiye verilmiştir. Bu kişilere 240 gün boyunca verilen miktar yaklaşık 60 milyon kuruş tutmakta idi. Bu yardımlar sadece yiyecekten ibaret değildi. Giyecek, barınma, yakacak ve ev eşyası da temin edilmiştir. Ayrıca razı, tohumluk, zahire, öküç ve zirai araç-gereç tahsis edilmiştir. Çiftçilik yapamayanlara da maaş bağlanmıştır. Bu ve diğer tüm yardımların ayrıntıları için bakınız, Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997, s. 153-184; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996, s. 162-178; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999, s. 84-90; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânlar*, İstanbul, 1993, s. 118-122.

yedikleri ve zeytin ağaçlarını kesip yaktıklarından dolayı şikâyetçi olduklarını rapor etmiştir. İki hafta önce Gemlik'teki bir köyde bir Türk'ün kendi üzüm bahçesinde iki muhacir tarafından öldürüldüğü bilgisi verilmiştir. Bunun muhacirlerle yerliler arasında meydana gelen ilk ölüm olduğu, muhtemelen son ölüm de olmayacağı ileri sürülmüştür. Warlow muhacirlerin beyleri ile görüşmüş; onlar Warlow'a Rusların kendilerine iyi davrandıklarını ve orada kalmaları için çok ısrar ettiklerini, buna rağmen buralara geldiklerini ve geri dönmeye niyetleri olmadığını belirtmişlerdir. Bu beylerin amacının Samsun'a gitmek ve orada toprak sahibi olarak geçimlerini sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu muhacirlerden 2 bin kadarının Gemlik'e 15 km uzaklıktaki bir köye gidip bazı topraklar elde ettikleri ve orada küçük barakalar kurarak geçimlerini temine çalıştıkları bildirilmiştir.³⁶

Gemlik'te yardımcı konsolosluk yapan Gilbertson, 13 Temmuz 1880 tarihinde Bursa'da iki çocuğun kaçırılıp satıldığını haber vermişti. Warlow, 27 Eylül 1880'de Hüdavendigar Valisi Ahmet Vefik Paşa'nın bu kaçırılan çocukları buldurup geri aldığını haber vermiştir. Kaçırılma olayında annesinin de işbirliği yapmasından şüphelenildiği için bu çocuklar ailesine teslim edilmemiştir. Çocukları satın alan Polis Şefi Şani Bey bu veya başka nedenlerden dolayı görevinden alınmıştır. Bu çocukları kaçıran Kadir isimli kişi ise yakalanışı esnasında girilen silahlı çatışmada öldürülmüştür.³⁷ Warlow'un Bursa'dan verdiği bir diğer bilgi ise 1876 ile 1880 yılları arasında kendisinin konsolosluk bölgesindeki vilayetlere gelen muhacirlerin sayıları hakkında idi. Bu bilgiye göre Hüdavendigar Vilayeti'ne 65 bin, Kastamonu Vilayeti'ne 28 bin ve İzmit Sancağı'na da 50 bin muhacir getirilip yerleştirilmişti. Bu veriler Warlow'un gezileri esnasında yetkililerden aldığı bilgiler olup tahmine dayanmakta idi. Muhacirlerin sayıları ile yerleştirildikleri yerler ile bu muhacirlerin milliyeti hakkındaki ayrıntıların kendisine daha sonra İstanbul'daki Muhacirin Komisyonu Komiseri tarafından verileceği ifade edilmiştir.³⁸

Warlow 15 Ekim gibi Karahisar ve Kütahya Sancaklarını gezmeye gitmiş, bu yörelerdeki yöneticilerle tanışmış ve oradaki durum hakkında bilgi toplayıp 18 Kasım 1880 günü tekrar Bursa'ya dönmüştür.

Warlow'un 1880 yılında yazdığı son rapor ise 24 Aralık gününe ait olup Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa ile yaptığı sohbeti konu almaktadır. Ahmet Vefik Paşa, İtalyan bayrağını taşıyan bir Rum gemisi ile Gemlik çevresine eşkıyaların getirilip bırakıldığını ve bunların çevreye büyük zarar verdiğini bildirmiştir.³⁹

1881 yılında Warlow toplam 21 rapor hazırlayıp İngiliz Büyükelçiliği'ne göndermiştir. Bu raporlarda ele alınan konular yine konsolosluk mahallinde meydana gelen gelişmeler ile ilgili idi. Warlow 4 Mayıs'a kadar Bursa'da kalmış, daha sonra Uşak, Kütahya ve Balıkesir taraflarını dolaşmış Haziran ayının başında tekrar Bursa'ya geri dönmüştür. Bursa'da fazla bir süre kalmamış, Haziran ayının ortasında Gemlik ve İzmit Körfezi civarını dolaşmış; bu maksatla Fıstıklı, Yalova, Saraylıköy, Beğoğlu, Gökçeada ve Böçke gibi yerlere uğramış buralarla ilgili bilgi toplayıp 25 Haziran günü gibi İstanbul'a geçmiştir. Warlow, Temmuz ayının başında İzmit'e gelmiş ve 10 Temmuz günü oradan hareketle Adapazarı'nda kısa bir süre mola vermiştir. 18 Temmuz günü Göynük, Torbalı ve daha sonra Bolu'ya gelmiştir. Çankırı güzergâhını takiple 31 Temmuz günü Kastamonu'ya ulaşmıştır. Burada biraz kalmış ve daha sonra 20 Ağustos gibi Sinop'a varmıştır. Warlow 5 Eylül'de İstanbul'a ve 12 Eylül'de de oradan hareketle Bursa'ya geri dönmüş ve kışı Bursa'da geçirmiştir.⁴⁰

36 Warlow'dan Goschen'e, no 16, 30 Ağustos 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 339, 7 Eylül 1880, FO 78/3093.

37 Warlow'dan Goschen'e, no 17, 27 Eylül 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 437, 8 Ekim 1880, FO 78/3095.

38 Warlow'dan Goschen'e, no 18, 29 Eylül 1880, FO 195/1301 ve Goschen'den Granville'e, no 424, 4 Ekim 1880, FO 78/3095.

39 Warlow'dan St John'a, no 21, 24 Aralık 1880, FO 195/1301.

40 Warlow'un 1881 yılına ait raporları için bakınız, FO 195/1378. Warlow 1881 yılında Bursa Vilayeti ile ilgili iki

Warlow Haziran ayı içerisinde Mudanya ve İzmit Körfezlerini dolaşmış buralardaki yerleşim birimleri hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan ilki Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı olan Fıstıklı denen yer idi. Bu yerin 10 km kuzey doğu yamacındaki dağlık alanda 1880 sonbaharında 80 kadar Laz ve Gürcü hanesi Batum'dan gelip yerleşmişlerdi. 1880 yılı kışında bu göçmenler Gemlik'te tutulmuş ve ilkbahar ile birlikte o sırada buldukları yöreye gönderilmişlerdir. Onların yerleşim konumları denizden epey yüksekte olup çam ve köknar ağaçları ile çevrilidir. Denizle ulaşımı da iyi idi. Halükarda bu göçmenler 50-60 kadar baraka yapıp bunların içinde kalmakta idiler. Aynı zamanda mısır da yetiştirmekte idiler. Her hanedeki kadın, erkek ve çocuk herkes çalışmakta idi. Çift, çubuk ve tohumları yoktu. Warlow elindeki yardım parasından 90 kile mısır tohumu satın alıp bu kişilere vermiştir. Warlow daha sonra İzmit Sancağı'na bağlı Yalova hakkında bilgi vermiştir. Yalova'nın 10 km kadar kuzey batı kısmındaki köylere 1881 Ocak ayında Batum'dan 100 Laz ailesinin gelip yerleştiğini bildirmiştir. Bunlara Yalova'nın çevresinde toprak verilmiş; ancak bu topraklar henüz işlenmeye başlanmamıştır. Bu yüzden bu muhacirlerin ürün yetiştirmeleri mümkün olmamış; sadece hükümetin yetişkinler için verdiği 150 dirhem darı ve çocuklar için verdiği 75 dirhem ile bir yıl daha idare etmek durumunda kalmışlardır. Sonbaharda bunlara tohum verilse bile bunu ekebilmeleri için hayvan ve aletleri yoktu ve zaten bu tohumların yetişmesi için gelecek yıl ortalarına kadar beklemek zorunda idiler. Warlow'ın gördüğü yerlerden biri de Saraylıköy idi. Bu köyde 40-50 hane muhacir hala beklemekte idi, fakat 120 hane muhacir halükarda 9-10 km güney-doğudaki dağlık alanlarda bulunan Beyoğlu, Gökçeada, Böçke ve Döşeme isimli çevre köylere dağıtılmışlardı. Bu köylerde yaşayan muhacirlerin hemen hepsi Batum'dan İznik'e getirilen Gürcüler idiler. 1880 yılı kışında bunlar soğuk ve hastalıklardan dolayı büyük zarar görmüşler, bu yüzden de birçoğu ölmüştür. Buradaki muhacirler de Yalova'dakiler gibi hükümetten aynı miktarda tayınatı almakta idiler. Bunlara verilen topraklar da dağlık alanda ve çevresi ormanlarla kaplı idi. Bunlara verilen toprakların çoğu ağaçlarla kaplı olduğu için yapacakları çok işleri vardı. Bu kişiler genelde darı ekmekte ve elde ettikleri darı ürünü ile de ancak 4-5 ay karınlarını doyurabilmekte idiler. Buraya yerleştirilen Gürcü ve Lazların yerli halk ile olan ilişkileri çok iyi olup İzmit veya Adapazarı'ndakiler gibi değildi.⁴¹

Warlow İstanbul'dan Kastamonu'ya giderken İzmit Adapazarı ve Bolu'ya da uğramış ve buralar hakkında bilgi aktarmıştır. Temmuz ayının ortasında Bolu'ya geldiğinde İzmit ve özellikle Adapazarı'ndaki asayişin 1880 yılındakine göre daha iyi olduğunu bildirmiştir. Warlow, İzmit ve Adapazarı'nda polis gücünün aynı olmasına rağmen asayişin düzelmesinin nedenini 1880 yılında İngiliz Büyükelçisi'nin Babiâli katında yaptığı girişimlerin bir sonucu olduğu kanaatine varmıştır. İzmit ve Adapazarı'nın dağlık yörelerine yerleştirilen Gürcü ve Lazlar hakkında çok az bir şikâyetin olduğu beyan edilmiştir. Eğer bunlara verilmesi vaat edilen tohum ve diğer yardımlar zamanında verilirse bu muhacirlerin kimseye zarar vermeden kendi ayakları üzerinde kalabilecekleri ifade edilmiştir. Gürcü ile Lazlar arasında da kötü karaktere sahip kişilerin tabii olarak var olduğu, nitekim bunlar tarafından çıkarılan olaylarda, Çerkezlerin aksine, 2-3 ölümlü vakanın meydana geldiği beyan edilmiştir. Warlow, İzmit Sancağı'nda durumun düzeliyor gibi gözüktüğünü belirtse de şehir dışında can ve mal emniyetinin hala olmadığını beyan etmiştir. Bunu temin etmek için de alınması gereken birçok tedbirin olduğunu iddia etmiştir. Warlow tarafından dile getirilen en büyük korku da İzmit ve Adapazarı'ndaki Çerkezlerin yaptıklarının Lazlar ile Gürcüler tarafından taklit edilmesi idi. Eğer durum daha kötüye giderse, Warlow'ın teklifi, askerliğini bitiren iyi karakterli kişilere silah verilmesi ve bunların köylerine gönderilmesi idi.

adet genel rapor tanzim etmiştir. Bunlardan ilki 29 Nisan 1881 tarihinde, ikincisi ise 30 Nisan 1881 tarihinde tanzim edilmiştir. Her iki rapor bu vilayete ilgili birçok ayrıntıyı ortaya koymaktadır. Warlow tarafından tanzim edilen bu raporlar için bakınız, Wilson'dan Goschen'e, no 8 ve 9 Confidential, 9 Mayıs 1881, FO 195/1363 ve Goschen'den Granville'e, no 384 Confidential ve 402, FO 78/3279.

41 Warlow'dan Dufferin'e, no 9, 28 Haziran 1881, FO 195/1378.

Böylece her köy ve mezra kendi silahlı adamları tarafından eşkiyaya karşı korunacaktı. Üstelik bunlar asker gibi algılanacakları için Çerkezlerin köylülere saldırmaya cesaret edemeyecekleri öne sürülmüştür.

Warlow İzmit'ten Kastamonu'ya giderken yol üzerinde gördüğü yerlerdeki durum hakkında bilgi vermiştir. Adapazarı'nda asayiş ve emniyetin sağlanması konusunda az bir iyileşmenin olduğu belirtilmiştir. Buralarda yetişen ürünün ise şaşırtıcı bir şekilde verimli olduğu, fakat tarla farelerinin bu ürünlere büyük oranda zarar verdiği ifade edilmiştir.

Warlow daha sonra Bolu, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Bursa'ya yaptığı gezilerin ayrıntıları hakkındadır. Warlow'ın 1881 yılında yazdığı son rapor ise 29 Ekim tarihli rapor olup konsolosluk yöresindeki idari taksimata ilişkindir. Buna göre Babîli, İzmit Sancağı ile Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Bolu Sancağı'nı birleştirerek İzmit Müstakil Sancağı'nı tesis ettiğini bildirmiştir. Bu düzenleme, Çerkez ve Abaza muhacirlerin kötülüklerinden çok sıkıntı çeken tüm bölgeyi bir yönetim altına getireceğini düşünmüştür. Warlow, eğer yeni tesis edilen bu müstakil sancağın başına donanımlı ve dirayetli iyi bir yönetici getirilirse, bu yöredeki mevcut sorunların pek çoğunun halledilebileceğini ifade etmiştir. Yeni teşkil olunan bu sancakta Ermenilerin % 40 oranında nüfusa sahip olduğunu, eğer yeni gelen muhacirler de bu sayımın dışında tutulursa Ermenilerin Müslümanlara göre oranının % 50'ye kadar ulaşabileceği, bu durumun Berlin Kongresi'nin 61. maddesinin bu yöreye uygulanmasını da sağlayacağını iddia etmiştir.⁴² Warlow'un, Ermenilerin nüfusunu bu denli nasıl yüksek gördüğü ise gerçekten şaşırtıcıdır. Zira 1881-82 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre Warlow'ın sözünü ettiği bölge Bolu Sancağı altında olup Düzce'yi de içine almakta idi. Bu yöredeki Müslüman nüfusun toplamı 290 bin kişi ve Ermenilerin nüfusu ise 1500 kadar idi.⁴³ Bu yöredeki muhacirler nüfus sayımında hariç tutulsa bile Ermenilerin Warlow'un verdiği % 40 oranına yaklaşabilmeleri mümkün değildi. Muhtemelen onu ya Ermeni tercümanı, ya da her gittiği yerde görüştüğü Ermeni 'dostları' yanlış bilgilendirmiş olsa gerektir. Warlow'dan önceki İngiliz Konsolosu Kitchener'in 1880 yılında Kastamonu Vilayeti⁴⁴ ile ilgili hazırladığı yıllık rapordaki nüfus bilgilerine göre de vilayet genelinde Müslümanların nüfusu 387 bin ve Ermenilerininki ise 2.318 idi. Ermenilerin bu sayı ile vilayetin neresinde olursa olsun Warlow'ın iddia ettiği bir oranı yakalamaları mümkün değildi.

Warlow Bursa'da kalmaya devam etmiş, ancak 3 Kasım 1881 günü İstanbul'a gidip orada birkaç gün kaldıktan sonra tekrar Bursa'ya geri dönmüştür. Yılsonuna kadar Warlow, Bursa'dan büyükelçiliğe sadece telgraf çekmiş ve başka bir rapor tanzim etmemiştir. Bu telgrafta Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa'nın yakında Sultan tarafından Sadrazam tayin edileceğine dair bilgisini aktarmıştır.⁴⁵

Anadolu'daki askerî konsolosların görevlerine son verildiği 31 Ekim 1882 tarihine kadar Warlow da askerî bir konsolos olarak sorumlu olduğu konsolosluk bölgesinde çalışmaya devam etmiştir. Warlow 1882 yılında gidene kadar toplam 6 adet rapor tanzim etmiştir. Bu raporların çoğu İstanbul'dan gönderilen belgelerin alındığına dair olup pek bilgi ihtiva etmemekte idi.

42 Warlow'dan Dufferin'e, no 21, 29 Ekim 1881, FO 195/1378 ve Dufferin'den Granville'e, no 962, 2 Kasım 1881, FO 78/3287.

43 Birleşme olmadan önceki İzmit Sancağı'ndaki nüfus dağılımı ise 133 bin Müslüman'a karşılık 37 bin Ermeni şeklinde idi. Bolu ve İzmit Sancakları birleştirilince, bu müstakil sancaktaki toplam Müslüman nüfusu 423 bin, toplam Ermeni nüfusu ise 39 bin idi. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985, s. 128-9 ve 140-1. Anadolu'daki Ermeni nüfusun miktarı hakkında bakınız, H. Özdemir, K. Çiçek, Ö. Turan, R. Çalık, Y. Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Ankara, 2004 ve Justin McCharty, *Muslims and Minorities, the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York, 1983.

44 Kastamonu Vilayeti'nin 1880 yılındaki genel durumu için bakınız, Report On General Administration of the Vilayet of Kastamoni by H. H. Kitchener, 17 Aralık 1879, Layard'dan Salisbury'ye, no 248, 27 Şubat 1880, FO 78/3082 ve Layard Papers Add MS, 39163, s. 73 vd.

45 Warlow'dan Dufferin'e, tel, 21 Kasım 1881, FO 195/1378.

Warlow 26 Mayıs 1882 günü Dufferin'e yazdığı raporda kendisinin yokluğunda Bursa Konsolosluğu'ndaki gerekli işleri yapması amacıyla Pierre Balayan'ı ücretsiz tercüman olarak atadığını bildirmiştir. Hüdavendigâr Valisi'nin onu ücretsiz tercüman olarak tanıması için Babiâli'den gerekli olan belgelerin alınıp gönderilmesini Dufferin'den rica etmiştir.⁴⁶ Warlow 31 Mayıs 1882'de Dufferin'e gönderdiği başka bir yazıda ise bu sefer Balayan'ın ücretsiz tercüman olarak atanmasına dair isteğinin iptal edilmesini talep etmiştir.⁴⁷

1878 ve 1879 yıllarında Anadolu'ya gönderilen askerî konsolosların sürelerinin 31 Ekim 1882 tarihi itibarı ile sonra ereceği hem Genel Konsolos Wilson'a, hem de onun emrinde çalışan yardımcı konsoloslara 1882 yılı Mart ayında iletmeye başlanmıştı. Ancak bu bildirimden sonra bu askerî konsolosların çalıştıkları yardımcı konsoloslara kimlerin atanacağı veya ilgili konsolosluklardaki evrak ve eşyalarının akıbetinin ne olacağı hakkında uzunca bir süre sessiz kalmıştır. Bunun üzerine asker kökenli konsoloslar İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile Büyükelçiliği'nden zaman yaklaştıkça bilgi alma gereği duymuşlardır. Bu amaçla Warlow da bu merakını gidermek için 9 Ağustos 1882 günü Bursa Konsolosluğu'nun 31 Ekim gününden sonra ne olacağı hakkında bir memorandum hazırlayarak İngiliz Büyükelçiliği'ne göndermiştir. Bu memorandumda bu zamana kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan kendisine, İngiltere'ye dönüşü sonrasında Bursa Konsolosluğu ile ilgili nasıl bir düzenleme yapılacağına dair herhangi bir bilgi verilmediğini ifade etmiştir. Warlow Bursa'da herhangi bir İngiliz vatandaşının olmadığını, daha önceden buradaki konsolosluğa bakan Gilbertson'ın ise Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa ile arasının çok kötü olduğundan dolayı, kendisinin Bursa Konsolosluğu'nu kime devredeceğini veya kapatıp kapatmayacağını bilmediğini beyan etmiştir. Warlow konsolosluğunu kime devredeceğine dair uzunca bir süre cevap alamayınca, bu sorunu kendi kendine çözmeye yönelmiştir. Bu amaçla Bursa Konsolosluğu'na, Bursa'nın önde gelen iş adamlarından birisi olan Alfred Scholar'ın atanmasını teklif etmiştir. Alfred Scholar daha önce gerekli olduğunda ve Warlow'ın yokluğunda gayri resmî olarak Bursa'daki İngiliz Konsolosluğu'na zaman zaman pro-consul olarak bakmıştı. Alfred Scholar, Alman Konsolosluğu'na bakan Hermann Scholar'ın kardeşi idi. Üstelik Hermann'ın vali ile olan ilişkisi de mükemmeldi ve kardeşi Alfred Bursa'ya dönene kadar da konsolosluğa Hermann bakabilirdi. Sonuç olarak eğer Warlow ansızın Bursa'yı terk edecek olursa konsolosluğu Hermann'a teslim edeceğini bildirmiştir. Bunun için İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden yetki alınmasını talep etmiştir.⁴⁸

Warlow'un 31 Ekim 1882 tarihinde Bursa Konsolosluğu'nu bırakması ile yerine Alman asıllı Hermann Scholar'ı geçici olarak atanmış ve bu görevi bir süre devam ettirmiştir.

46 Warlow'dan Dufferin'e, no 3, 26 Mayıs 1882, FO 195/1405.

47 Warlow'dan Dufferin'e, no 4, 31 Mayıs 1882, FO 195/1405.

48 Warlow'ın 9 Ağustos 1882 tarihli memorandumunu için bakınız, FO 195/1405.